

Sávitří Díví (jaro 1971)

Autorka: Juliana R.

„Ukrutnost ke zvířatům je jednou z nejvýznačnějších neřestí a známkou nešlechtného národa,“ napsal Alexander von Humboldt (1769-1859). Jeho výrok o dvě staletí předstihl mnohem proslulejší vyjádření Mahátmy Gándhího (1869-1948), že velikost morálního pokroku národa lze posuzovat podle jeho zacházení se zvířaty. Von Humboldt vyjádřil duchové tíhnutí germánského romantismu k přírodě, kdežto Gándhí – i přes svoje ekumenické směřování – tehdy promluvil jako představitel jednoho z „východních náboženství milosrdnosti“. Kamsi mezi německou romantiku a indickou etiku života, jež obě dospěly ke stejnému závěru, by bylo možné umístit náhled Sávitří Díví.

Pojmy „antropocentrismus“ a „biocentrismus“, rozpracované v *Obžalobě člověka*, patří ke klíčovým pojmům její filosofie. Sávitří konstatuje, že Západ (jímž rozumí bělošské země a semitský svět) se až na několik výrazných výjimek, jako bylo vegetariánské učení pythagorejců či zooetika nacionálního socialismu, vyznačuje postojí soustředěnými kolem člověka. Patří k nim odnože židokřesťanství a islámu, ale právě tak i volnomyšlenkářský humanismus či komunismus. O posledně jmenovaném podotýká: „Je to [jen] křesťanská doktrína o radosti z práce pro bližního, osvobozená od těžkého břemene křesťanské theologie.“ Antropocentrismus, domnívá se Sávitří, byl zazděn do základu evropské civilizace, když křesťanský bůh postoupil od vyvoleného „národa“ k vyvolenému „druhu“, ale nikoli dál, aby objal veškerý život. Occident tak vyhloubil „nepřekonatelnou průrvu“ oddělující člověka od zbytku tvorstva. Zvířata a rostliny zbavil duše a stal se – alespoň obecně a teoreticky – hluchým k jejich blahu či bolesti. Sávitřinu myšlenku bychom mohli ilustrovat výrokem Pia XII., jenž ve 20. století vybídl své ovečky, aby nelitovaly zvířata naříkající na jatkách „o nic víc než kov zvučící pod kovádkou“. Jako variace na totéž téma pak znějí výroky karteziánských vivisekcionistů ze 17.

století, že týrané zvíře křičí bez bolesti stejně, jako bez citu řinčí rozbité hodinky.

Aniž by se Sávitří uchylovala ke zjednodušení nebo idealizaci, zdůrazňuje, že Východ se vydal odlišnou cestou: stal se biocentrickým. „Asijská náboženství milosrdnosti“ – tedy hinduismus, buddhismus a džinismus, ne však antropocentrické konfuciánství – místo propasti mezi člověkem a ostatním stvořením spatřuje povlovný přechod. Převtělování duše z jednodušších tvorů do vyvinutějších (případně i naopak, v závislosti na činech) s sebou teoreticky nese uvědomění, že živé bytosti jsou bratry. V praxi však, dodává Sávitří, asijské biocentrismy nezřídka vedou k lhostejnosti vůči jednotlivému „vtělení“ a k víře, že utrpení je spravedlivým důsledkem karmických prohřešků. Vycházejíc ze zážitků evropské i indické každodennosti navíc podotýká, že naši individuální zooetiku určuje spíše vrozená láska nebo neláska ke zvířatům, a nikoliv vštípený světonázor. – Biocentrický je podle ní rovněž egyptský kult Atona, sluneční energie a světla, jež dopadá bez rozdílu „na žížalu i nadčlověka“.

Následující esej nemá být polemikou se Sávitříinými názory – jejichž myšlenkové podstatě stěží lze něco vytknout –, nýbrž jejich doplněním. Autorka *Obžaloby* argumentuje filosoficky, bez zvláštního zřetele k historickým jednotlivostem. Aniž bychom zpochybňovali těžiště jejích názorů, tedy představu antropocentrického Západu a biocentrického Východu, pokusíme se předložit tři these, které pojetí occidentálního antropocentrismu poněkud problematizují.

První these: „Vegetativní“ lidé

Tvrzení, že židokřesťanství (pomineme-li jedinečný přístup sv. Basilea, Františka z Assisi, Mikuláše z Tolentina a dalších) podstatně oddělilo člověka od zbytku tvorstva, je nesporné a rozšířené. Nemají-li zvířata a rostliny nesmrtelnou duši a nejsou-li poznamenány prvotním hříchem, stávají se čímsi esenciálně odlišným. A přesto není tento rozdíl tak „nepřekonatelný“, jak by se mohlo zdát. Západním myšlením se vine tradice počínající v antice a vrcholící v renesanci – tradice, která v jistém smyslu představuje protějšek asijské víry v převtělování jako důsledek mravního počínání. Máme na mysli přesvědčení některých filosofů, že člověk se na základě svých činů a smýšlení může stát zvířetem, rostlinou, případně andělem. Míní se zajisté, že se těmito bytostmi stává *morálně* – což však v kontextu mentality spásy znamená i *ontologicky*. Ten, kdo klesl na vegetativní úroveň a není si vědom božství, nemá o nic vyšší *ontologický* status a možnosti než skutečná rostlina.

Hlasateli názoru, že nemorální člověk se stává zvířetem, byli například Boëthius, sv. Řehoř z Nyssy, scholastikové či středověcí Arabové. Vyjádřil ho rovněž prorok Mohamed. Musíme ovšem dodat, že z této víry nikterak neplynul imperativ zacházet se zvířaty a s rostlinami – jež jsou nám tudíž v rozvrhu stvoření blíže, než napovídá představa člověka jako „obrazu božího“ – o nic laskavěji. Boëthiovi jeho učení o člověku-zvířeti nebrání konstatovat, že lidé nosí hlavu nad zemí jako znamení, že *obecně* jsou jedinečnými bytostmi na pomezí dvou světů, hmotného a duchového. Synové Adamovi tak prý mohou zvednout čelo k nebesům, kdežto tupé hlavy zvířat zůstávají těžké a schýlené k zemi.

Specifický výraz nachází tato představa u renesančního filosofa Giovanniho Pica della Mirandoly. Jeho krátký text *O důstojnosti člověka* je původně předmluvou k thesím různých škol, jež Pico sesbíral, aby dokázal jejich shodu na základní aspiraci člověka: směřování k bohu. Zde leží těžiště díla, neskonale vlivnější však byla, a dosud je, autorova myšlenka, že člověk nemá mezi stvořením pevně stanovené místo. Protože mu bůh vdechl život teprve tehdy, kdy byl svět již hotový, udělil mu svobodu stát se všeličím – od rostliny po anděla (středověk v této souvislosti mluvil jen o zvířeti). Bylo by ovšem možné namítnout, že lidé zůstávají od zbytku stvoření podstatně odlišní. „Vegetativní“ člověk se stále liší od rostliny tím, že na její úroveň klesl v důsledku vlastní volby. Znamená to ale nutně, že je jeho důstojnost větší než důstojnost rostliny, která o „nizkosti“ svojí existence nemohla rozhodnout? Navíc filosof nerozvádí, jestli svobody volby požívá každý jednotlivec, nebo člověk jakožto druh. Jednotlivci, kteří se narodili jako omezení a pudoví, mají stěžejí možnost ptát se po bohu a usilovat o sjednocení s ním. – Ať už je to jakkoliv (Pico zůstává stručný), za pozornost stojí, že tento myslitel uznává lidskou nerovnost. Všímá si vyšších bytostí, které překročily své lidství, a bytostí nižších; ty staví naroveň ne zvířatům, ale „pouhým“ rostlinám. Svým hierarchickým členěním universa podle osobní hodnoty jedince (nikoliv druhu) se tak blíží Sávitří.

Druhá these: Antropocentrismus jako předstupeň biocentrismu

Není nezajímavé, že se stejnou nelibostí jako Sávitří vyslovují pojem „antropocentrismus“ i někteří abrahámovští věřící. Dělají to přirozeně z odlišných důvodů: antropocentrismus, s nímž se vynořila renesance, pro ně neznamená protiklad biocentrismu, nýbrž středověkého theocentrismu. Sávitří by mezi těmito směry patrně neviděla rozdíl; pro ni je osobní bůh jen pokračováním člověka jinými prostředky. Je však očividné, že jakmile se evropské lidstvo přestalo soustředit výsadně na boha, vznikla přírodověda.

Vylétly první vlaštovky zájmu o „bezduchá“ stvoření, jichž si středověk nevšímal v jiných záležitostech než v symbolických a utilitárních, zejména medicínských. 1] Antropologie se rozvíjela po boku zoologie a botaniky. Zatímco ve středověku se například věřilo, že vlci nemají krční obratle – tedy smyšlenice, již by snadno vyvrátila zkušenost –, renesance vytvářela srovnávací anatomické atlasy, objevovala tisíce nových rostlinných druhů a prováděla pitvy a hybridizace živočichů. Něžná všímavost Leonarda da Vinciho vůči zvířatům (Sávitří ho v *Obžalobě* s uznáním zmiňuje) nebo *Mladý zajíček* Albrechta Dürera (který může posloužit jako doklad renesančního zájmu o hmotnou skutečnost) mají ovšem svůj protějšek ve vivisekcích. Přestože „zkoumaným objektům“ by nezřídka víc prospělo, kdyby je veleduchové tehdejšího lidstva nechali na pokoji, platí, že renesance valorizovala život vezdejší, hmotný svět, tělo, organismus, přírodu.

Ze Sávitříina hlediska, kladoucího důraz *na čin*, je nepochybně důležité, že žádný renesanční myslitel nevytvořil etiku praktické laskavosti ke zvířatům. Nejvýznamnější filosofové – Marsilio Ficino, Pietro Pomponazzi a v jistém smyslu i Pico della Mirandola – navíc výslovně kladou člověka do středu stvoření. Francesco Petrarca se řečnický ptá, proč by se měl zajímat o čtvernožce, ryby a ptáky, když je tu lidská duše. 2] Tito filosofové však nejsou skutečnými antropocentriky. Petrarca, Ficino i Pico byli všichni theologové (první dva navíc kněží); i jejich

důraz na člověka má theocentrický rozměr. Skutečný antropocentrismus – tedy zájem o člověka *jako takového*, nejen ve vztahu ke „stvořiteli“ – lze hledat spíše u některých tehdejších přírodovědců než u humanitních myslitelů. Sám o sobě by nic neznamenal. Jsme ale přesvědčeni, že odborné poznání přírody, a tedy i pozvolného přechodu od člověka k ostatním tvorům, s sebou nakonec přineslo i etičtější přístup, vrcholící v linii Darwin-Haeckel-Hitler.

Třetí these: „Most“ od člověka

Nehodláme ovšem popírat, že zvířata by se stala předmětem morálky i nezávisle na pokroku přírodních věd. Skutečnost, že cítí bolest, lze přirozeně zjistit i laickým pozorováním. V 18. století zahrnuly „němé tváře“ do své etiky hned dvě filosofické soustavy – v anglojazyčném prostoru to byl utilitarismus a v německojazyčném bolzanismus (jenž vznikl v Praze). Zakladatelé i stoupenci obou směrů se domnívají, že přirozeným objektem dobročinnosti je každý, kdo dokáže cítit blaho a bolest. V současnosti zastupuje nejbojovnější a nejhlasitější křídlo utilitarismu židovsko-australský filosof Peter Singer, mimo jiné bojovník za práva zvířat. (Jeho názory bývají v Německu často odmítány jakožto „kvazi-nacistické“ či „nacizující“.) Empatii ke zvířatům s sebou přinesl i romantismus, a to na základech spíše citových než rozumových. Příkladem budiž **vegetariánství** Mary Shelleyové stejně tak jako Schopenhauerova etika soucitu; připomeňme, jak hluboce tohoto filosofa zasáhlo utrpení uvězněného orangutana.

Přesto nelze popřít, že vědecké poznání živočichů (a v poslední době i rostlin) výrazně přispívá k uznání jejich práv. Představuje přitom západní specifikum ve vztahu k přírodě, protože žádná jiná rasa či civilizační okruh biologií nevytvořily. Již osvícenský lékař a materialista Julian Offray de la Mattrie se domníval, že zvíře sice nemá duši, ovšem člověk také ne, a proto mezi nimi nezeje žádná ontologická průrva. Správně odhadl, že lidoopi jsou natolik inteligentní, aby se dokázali naučit znakovou řeč. 3] Carl von Linné, otec systematiky přírodní říše, byl sice theocentricky smýšlejícím lutheránem, ale po publikování svého *Systému přírody* uvažoval, zda přece jen neměl člověka zařadit mezi ostatní živočichy. Preromantik a – zdůrazněme – protoevolucionista Johann Gottfried Herder, vroucně milující přírodu a hlásající laskavost ke všem jejím podobám, prohlásil zvířata za „starší bratry“ člověka.

Formativním podnětem pro západní – a nejen západní – vědomí se však stala teprve evoluční teorie Charlese Darwina a Alfreda Wallaceho (*O původu druhů*, 1859). Darwin nastínil pozvolný přechod mezi lidmi a ostatními zvířaty především ve spisu *O původu člověka*. Ještě důležitější se však zdá jeho *Výraz emocí u člověka a u zvířat*, bořící s rozhodností karteziánskou představu, že zvířata (zejména obratlovci) se od nás diametrálně liší vnitřním prožíváním, ba dokonce že emoce nemají. 4] Darwin osobně, byť nebyl vegetarián, zřetelně se zvířaty sympatizoval. „Skutečně obdivuhodným jevem, jehož zázračnost pro jeho úplnou samozřejmost často přehlízíme, je to, že všichni živočichové a všechny rostliny po všechny časy a na všech místech si byli vzájemně příbuzní,“ napsal v *Původu druhů*, a vyjádřil tak bratrství všech bytostí, po němž volá Sávitří. Za to, že Španělé a Novozélandčané nedávno rozšířili lidská práva i na lidoopy, vděčíme v podstatě Darwinovi. Britský přírodovědec se

Sávitří blíží rovněž fascinací bojem o život, který nás nutí určité formy existence hubit: „Může to být obtížné, ale měli bychom obdivovat divokou pudovou nenávist, která včelí královnu žene, aby ničila mladé královny – své dcery – hned po jejich narození, nebo sama zahynula.“ 5] Proč tedy Sávitří přechází Darwina beze zmínky?

Právě tak podivné je i její mlčení o Erichu Haeckelovi. Tento zoolog a filosof je obecně známý jako autor mnoha odborných pojmů včetně „ekologie“ a jako tvůrce tzv. biogenetického pravidla: „ontogenese kopíruje fylogenesi“. Byl mimořádně vášnivým evolucionistou. Bratrství všeho živého si uvědomoval stejně jako Darwin – právě on ostatně v biologii zavedl schéma evolučního dendrogramu. Haeckelovu všímavost ke zvířatům dosvědčuje pasáž jeho cestopisu, kde běduje nad týraným koněm, jehož viděl v Sinhálsku. Řečnický volá k Buddhovi, že měl místo „nesmyslné“ záповědi zabíjet životné tvory raději zakázat jejich mučení. 6] Haeckel také vytvořil monismus – atheistické náboženství vyzývající přírodu a hmotu, které si bylo plně vědomé její „duchovnosti“, krásy a hodnoty v *sobě samé*. Jeho Monistická liga se v první polovině 20. století těšila značné popularitě; historik R. Griffin ji vedle (příkladmo) vegetariánství a rasové hygieny označuje za výraz sociálního modernismu. O míře, v jaké tento myslitel inspiroval nacionální socialisty, se lze přit, a historikové to také dělají. Skutečnost, že jeho biocentrismus ladil s biocentrismem nacistické kosmologie, však zpochybnit nelze.

Alespoň jednoho přesvědčeného evolucionistu Sávitří zmiňuje – George Bernarda Shawa. Dělá to však jen v souvislosti s jeho bojem za zvířecí práva, aniž by dala najevo, zda si je vědoma Shawových evolucionistických východisek. GBS s ní, jak známo, sdílí také víru v nadčlověka. Jako **surhumanisté** oba chápou, že člověk je ústrojnou součástí universa (veškerenstva) i že životu je vlastní vývoj, schopnost transcendovat vrozené kategorie. Onen most – nietzschovskou „die Brücke“ – tak stavějí nejen od člověka k nadčlověku, ale rovněž od člověka k ostatnímu tvorstvu. V tom spočívá jejich zásadní odkaz.

Poznámky a literatura

1] I toto pravidlo má samozřejmě své výjimky. Ve středověku prováděli empirické přírodovědné pokusy např. Roger Bacon či Albertus Magnus.

2] Tato Petrarkova poznámka (citovaná Oskarem Kristellerem: *Osm filosofů italské renesance*. Praha: Vyšehrad, 2007) navíc, domnívám se, směřuje především proti aristotelismu. S ním měl Petrarca spory spíše osobní povahy.

3] „Rovnostářství“ osvícenských mechanistů zmiňuje Stanislav Komárek: *Stručné dějiny biologie*. Praha: Academia, 2017.

4] René Descartes přiznává vyšší inteligenci (nikoli ale city) opicím, papouškům a psům.

5] Darwin má ovšem z tohoto boje přinejmenším smíšené pocity. Při psaní *Původu druhů* se pokouší nalézt útěchu ve skleslosti, kterou v něm navozuje skutečnost, že náboženskou idylu harmonického „stvoření“ nahradil bojem na život a na smrt. (Charles Darwin: *O původu*

druhů. Brno: Dědictví Havlíčkovo, 1923.) Pokud jde o Sávitří, za nutnou pokládá konzumaci rostlin („člověk se konec konců *něčím* živit musí“) a zabíjení skutečných či potenciálních nepřátel.

6] Bohumil Bauše: *Člověk a živočistvo*. Praha: Matice lidu, 1907.